

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Masonic networks, material culture and international trade : the participation of Dutch Freemasons in the commercial and cultural exchange with Southeast Asia (1735-1853)

Kroon, A.A.

Citation

Kroon, A. A. (2015, November 26). *Masonic networks, material culture and international trade : the participation of Dutch Freemasons in the commercial and cultural exchange with Southeast Asia (1735-1853)*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/36561>

Version: Corrected Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/36561>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/36561> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Kroon, Andréa Angela

Title: Masonic networks, material culture and international trade : the participation of Dutch Freemasons in the commercial and cultural exchange with Southeast Asia (1735-1853)

Issue Date: 2015-11-26

***Maçonnieke netwerken, materiële cultuur & internationale handel.
De rol van de Nederlandse vrijmetselarij in de culturele & commerciële uitwisseling met Zuidoost-Azië,
1735-1853***

De vrijmetselarij is een inwijdingsgenootschap, dat in Groot-Brittannië is ontstaan en zich in het begin van de 18de eeuw uitbreidde naar het vasteland van Europa. Een eerste *loge*, of plaatselijke vereniging, werd gesticht in Den Haag in 1734, gevolgd door een *Grootloge*, of landelijk hoofdbestuur, in 1735. In de loop van de 18de en 19de eeuw werden enkele honderden loges gesticht in Nederlandse steden en overzeese handelsposten. De vrijmetselarij kenmerkte zich door haar rituele praktijk (het inwijden van leden in opeenvolgende *graden* of niveaus) en een mengeling van sociale en intellectuele activiteiten. De archieven, bibliotheek en museale verzameling van de Orde van Vrijmetselaren onder het Grootoosten der Nederlanden, ondergebracht in het Cultureel Maçonniek Centrum 'Prins Frederik' in Den Haag, vormden de basis voor het onderzoek voor dit proefschrift.

De auteur beschrijft de rituele praktijk en materiële cultuur van de vrijmetselarij in Nederland en haar handelsposten in Zuidoost-Azië. De materiële cultuur van de vrijmetselarij omvat onder meer rituele architectuur, interieurdecoraties, rituele en decoratieve voorwerpen, regalia, kunstwerken en drukwerken. Kenmerkend is het gebruik van een decoratieve iconografie, gebaseerd op de symboliek van de inwijdingen. In Nederland en de betreffende handelsposten werden naast de graden van Leerling, Gezel en Meester, ook diverse 'hogere graden' beoefend. De meest relevante voor dit onderzoek zijn de *Élu* of Uitverkoren Meester, *Écossais* of Schots Meester, *Chevalier d'Orient/d'Epée* of Ridder van de Degen en het Oosten, en de *Souverain Prince Rose Croix* of Souverein Prins van het Rozekruis. Vooral de bouw van de Tempel van Salomo en het lot van bouwmeester Hiram Abiff, als ook de vernietiging en wederopbouw van de Tempel spelen hierin een belangrijke rol. Omdat de vrijmetselarij in de periode van haar ontstaan Bijbelse en andere bestaande symboliek in zich op nam, worden in ontwerpen soms onterecht verbanden met de vrijmetselarij verondersteld.

De loges langs de handelsroute naar Azië fungeerden als een sociaal-economisch netwerk, dat reizigers en kooplieden grote voordelen bood. Op vertoon van een lidmaatschapsbewijs werd men in loges aan vreemde kusten als 'Broeder' onthaald, wegwijs gemaakt in de lokale samenleving en (in geval van nood) in financiële of praktische zin ondersteund. Bijeenkomsten in de vertrouwde omgeving van een logegebouw herinnerden aan thuis en brachten nieuwe vriendschappen of zakenrelaties, als ook het genoegen van een gezamenlijke maaltijd en een borrel. Loges verleenden een vroege vorm van sociale zorg aan weduwen en wezen. Bovendien vertrouwde men het transport van geld, correspondentie en koopwaar liever toe aan 'Broeders', dan aan vreemden. Geen wonder dat reizigers zich vaak op de vooravond van hun vertrek nog haastig lieten inwijden, soms zelfs zonder de eigenlijke ceremonie te doorlopen. Het stichten van loges overzee hing niet alleen samen met de wens om maçonnieke idealen te verspreiden: de Grootloge zag hierin ook een mogelijkheid om meer contributie te innen. De status van Provinciale Grootloge of Provinciaal Grootmeester, plaatselijke vertegenwoordiger van de Grootloge, was felbegeerd.

Tussen 1757 en 1837 werden tientallen Nederlandse loges gesticht in India en Ceylon, Java en Maleisië, terwijl Nederlandse vrijmetselaren lid waren van een internationale loge in Kanton, China. Vergelijking van de ledenbestanden met de monsterrollen van de VOC wijst uit, dat in 1757-1800 (minstens) 20-30 % van de VOC-elite lid was van een loge. Het werkelijke aantal zal hoger zijn geweest, omdat ledenbestanden uit deze periode zeer incompleet zijn. De banden tussen vrijmetselarij en VOC werden versterkt door familiebanden tussen vaders en (schoon)zoons. Hoewel zij een Europese identiteit hadden, was een groot deel van de leden in Azië geboren. Vermoedelijk werden Euraziatische mannen al vanaf de oprichting van de eerste loges in het midden van de 18de eeuw toegelaten als lid. Aziatische mannen waren (als dienstverlener, personeel of zelfs als slaaf) al nauw betrokken bij rituele aspecten van het logeleven, lang voordat het lidmaatschap van Aziaten algemeen gebruikelijk werd in de 19de eeuw. Het is niet duidelijk of vrouwen werden ingewijd in de handelsposten, maar vast staat dat echtgenotes en

dochter van leden al in de 18de eeuw (naar Europees voorbeeld) werden uitgenodigd om deel te nemen aan zogeheten 'Adoptieloges'.

Loges waren zichtbaar voor het publiek: ze organiseerden feesten, optochten en lichtspektakels (*illuminations*) op hoogtijdagen. Ze waren kapitaalkrchtig en speelden een rol in de lokale economie als opdrachtgever van lokale dienstverleners, van muzikanten tot cateraars. Ze gaven zowel Europese als Aziatische aannemers, kunstenaars en ambachtslieden opdracht tot het vervaardigen van gebouwen, symbolische interieurdecoraties, rituele voorwerpen en regalia. Aziatische kunstenaars kregen beschikking over Europese voorbeeldprenten met vrijmetselaarssymboliek, maar maakten gebruik van lokale materialen en stijlen. Hierdoor ontstond een bijzondere materiële cultuur waarin westerse en oosterse elementen werden vermengd. In tegenstelling tot andere 'koloniale' interieurs, betreft het hier een bijzondere rituele context. Tot dit gedeelde erfgoed (*shared heritage*) kunnen ook lakwerk, porselein en textiel met maçonnieke decoraties worden gerekend. Dergelijke goederen werden in Dejima en Kanton besteld en waren bestemd voor een brede Europese (en later ook Amerikaanse), op het gebied van mode overwegend conservatieve, vrijmetselaarsmarkt.

Vanaf 1788 werd lakwerk besteld voor loges in Batavia. Het betrof geen decoratieve, maar rituele voorwerpen: zogeheten *tableaus*, symbolische voorstellingen, die het middelpunt van de handeling vormden tijdens een inwijding. Hierna volgden tot ver in de 19de eeuw bestellingen voor lakdozen met maçonnieke decoraties, waarvan vier varianten bekend zijn. Vanaf 1755 werd Chinees porselein met maçonnieke decoraties geproduceerd in veel meer decoratievarianten. Nederlanders waren nauw betrokken bij de lakwerkproductie, terwijl bij de porseleinhandel vooral Scandinavische, Engelse en Amerikaanse vrijmetselaars betrokken waren. Een onbeantwoorde vraag blijft waarom er wel Chinees, maar geen Japans porselein, en wel Japans, maar geen Chinees lakwerk voor de vrijmetselaarsmarkt werd besteld. De makers van deze objecten bleven anoniem; bekend is slechts dat de Chinese handelaar Syng Chong betrokken was bij tenminste één bestelling van maçonniek porselein.

Ledenlijsten tonen aan dat vrijmetselaars in VOC-dienst in Dejima of Canton voor 1800 meestal lid waren van de loges La Fidèle Sincérité of La Vertueuse in Batavia. Deze speelden daarom een cruciale rol in de privéhandel in maçonnieke objecten. Ongeacht de politieke verhoudingen tussen verschillende landen laten visiteurenboeken een voortdurende stroom internationale bezoekers zien, van Franse vrijmetselaren uit Mauritius tot leden van de Engelse bezettingsmacht. Mannen als Mesterton, Titsingh, Romberg, Grill, Van Braam Houckgeest en Schouten vormden belangrijke schakels in het vrijmetselaarsnetwerk tussen Nederland en Zuidoost-Azië. Zij waren in de unieke positie om bestelling, transport en verkoop van maçonnieke en andere goederen met hun internationale 'Broeders' te regelen, ongehinderd door de internationale politiek die wel de VOC-handel beïnvloedde. Een onbeantwoorde vraag blijft, waarom reizigers vlak voor vertrek naar Japan werden ingewijd, wetende dat daar geen Nederlandse loge actief was. Er zijn geen aanwijzingen dat Japanners in Dejima of Chinezen in Kanton ooit bij een loge betrokken werden, maar de regels van de Grootloge werden zo ver van huis niet altijd nageleefd. Zo stichtte Henrik Doeff - zonder toestemming van de grootloge en dus illegaal - een loge in Dejima, Japan, in 1804.

De export verschoof al gauw van rituele naar decoratieve objecten. Reizende vrijmetselaren schonken Chinees porselein aan hun loge als teken van affiliatie en vriendschap. Dit porselein kon worden gebruikt bij de tafelloge, een formeel onderdeel van het ritueel. Tegen het einde van de 18de eeuw werd het in Europa modieus om persoonlijke objecten, zoals bijvoorbeeld een snuifdoos, te voorzien van maçonnieke symbolen, en zo werd ook maçonniek lakwerk en porselein aantrekkelijke commerciële handelswaar. Een punch bowl of lakdoos met een symbolische voorstelling was niet alleen een kostbaar, exotisch en modieus object, waaraan men aanzien ontleende, het vertegenwoordigde ook de intellectuele en sociale status die werd geassocieerd met het vrijmetselaarschap. In 1790-1810 werd exportporselein met het 'five masonic motifs' decoratietype in bulk geproduceerd voor de Amerikaanse markt. Ver van huis, met een voortdurende instroom van internationale bezoekers, ontwikkelden zich in de loges in Java enigszins 'hybride' rituelen, waarin Nederlandse en andere tradities werden vermengd. Omdat het vrijmetselaarsritueel een theateraal element kent, kunnen verschillende elementen van het logegebouw en -interieur worden vergeleken met decorstukken (wand- en plafonddecoraties), passieve en actieve rekwisieten (meubels en rituele voorwerpen), en kostuums (regalia). Zelfs rekwisieten met een passieve rol, zoals de Troon van de Voorzittend Meester, hebben een belangrijke symbolische betekenis. Een aparte

categorie wordt gevormd door objecten met symbolische decoraties voor gebruik binnen de loge (zoals glazen bij de tafelloge) en in intieme kring (zoals rokersaccessoires). Vooral die laatste lijken geen theatraal element te bevatten, maar niets is minder waar. Net als een maçonnieke lakdoos of punchkom kunnen ze worden gebruikt om (op subtiele of dramatische wijze) het vrijmetselaarschap van de eigenaar te 'onthullen' aan de toeschouwer. Daarnaast herinnerden ze de eigenaar aan zijn 'arbeid' in de loge en aan de maçonnieke deugden die men ook in het profane leven moest nastreven.

Het lidmaatschap van de Orde was wat men nu een 'fully immersive experience' zou noemen. Na de emotionele impact van de inwijding ging een nieuwe belevingswereld voor de kandidaat open. Ook buiten het logegebouw leek plotseling alles in de intellectuele leefomgeving te verwijzen naar de vrijmetselarij en haar idealen. Vrijmetselaarssymboliek was alom aanwezig: in de decoratie van persoonlijke objecten van serviesgoed tot tabakspijpen, in muziek en kunst, in boeken en prenten. Zelfs een wandeling door een tuin bleek achteraf een maçonniek parcours. Na het 'zien van het licht' in de loge ervaarde men steeds een 'aha'-beleving in het dagelijks leven bij het herkennen van vertrouwde woorden, tekens en symbolen. Bekenden en vreemden deden zich kennen als 'Broeders' door het aanbieden van snuifdoos met een veelzeggende decoratie, of door een zinsnede uit een ritueel in een gesprek te gebruiken. Jezelf op dezelfde subtiele wijze doen kennen aan anderen was bevorderlijk voor je carrière en opende gesloten deuren. Een wereldwijd netwerk stond nu tot je beschikking.

De vrijmetselarij in Zuidoost-Azië heeft een fascinerende materiële cultuur voortgebracht, waarvan de bewaard gebleven objecten niet langer als curiosa kunnen worden aangemerkt. Het zijn voorbeelden van gedeeld erfgoed: een interessante mix van particuliere en publieke, profane en esoterische, oosterse en westerse elementen, die het verdienen om te worden bestudeerd, verzameld, gerestaureerd en geëxposeerd. In India, Ceylon en Nederlands-Indië maakten loges in de tweede helft van de 18de eeuw gebruik van gehuurde locaties, zoals een zaal in een café-restaurant. Ook de kantoren en woonhuizen van Voorzittend Meesters, belangrijke ambtenaren in het dagelijks leven, dienden vaak als plek van bijeenkomst. Tegen het einde van de 18de eeuw beschikten loges over eigen accommodatie, waarin een logeruimte (tempel), eetzaal, keuken en/of bar aanwezig waren. Rond de eeuwwisseling konden de loges op Java investeren in eigen gebouwen, meer zalen met meer functies. Tegen het midden van de 19de eeuw waren logegebouwen uitgegroeid tot 'Freemasons' Halls', multifunctionele complexen waarin kantoren, rituele ruimtes en ruimtes met een sociale functie werden gecombineerd. Overdag werden deze ter beschikking van lokale organisaties gesteld, waardoor deze 'hot spots' van activiteit en kennisuitwisseling binnen de handelsposten werden.

Bewaard gebleven logegebouwen in Nederland en de voormalige handelsposten worden nog niet als zelfstandige categorie erfgoed gezien. Het is onjuist ze te beschouwen als religieus erfgoed, de termen 'westers esoterisch erfgoed' of 'rituele architectuur' zijn meer op hun plaats. Zo'n categorisering is zinvol om de cultuurhistorische waarde van dit type erfgoed vast te stellen en de belangrijkste voorbeelden te kunnen beschermen. Terwijl de studie van de vrijmetselarij inmiddels een erkend vakgebied binnen de Geesteswetenschappen is en academisch onderzoek het belang van de vrijmetselarij voor de Nederlandse geschiedenis heeft uitgewezen, is vrijmetselarij niet vertegenwoordigd in het collectie- of expositiebeleid van musea en andere erfgoedinstellingen. De auteur pleit voor meer interdisciplinaire samenwerking tussen de erfgoedsector, academische experts op het gebied van westerse esoterie en conservatoren van maçonnieke collecties, bijvoorbeeld in een nieuw platform of onderzoekscentrum.